

Bekir Sıdkı Visâlî ve Tavzîhül-Ehâdîs Adlı Eseri

Bekir Sıdkı Visâlî and Work Titled Tavzîh al-Ahâdîs

Muhammed AKDOĞAN

Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assoc. Prof., İzmir Katip Çelebi University, Faculty of Theology, Department of Hadith
e-posta: el-hadimi@hotmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0314-0095>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 21 Şubat / 21 February 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Haziran / 10 June 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 25 Haziran / 25 June 2025

Atıf / Citation: Akdoğan, Muhammed. "Bekir Sıdkı Visâlî ve Tavzîhül-Ehâdîs Adlı Eseri". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (Haziran 2025), 277-293.
<https://doi.org/10.34085/buifd.1644286>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. **Plagiarism:** This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected. web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buifd>

Bekir Sıdkı Visâlî ve Tavzîhül-Ehâdîs Adlı Eseri

Öz

Manisa Kula'nın yetiştirdiği Bekir Sıdkı Visâlî (Halıcıoğlu), son dönemin önemli âlim ve mutasavvıflarındandır. Osmanlı'nın yıkılma ve Cumhuriyet'in kurulup ilerlemesine şahit olan Visâlî, hayatının çoğunu bu zor zamanlarda geçirmiştir. O, babasından ve çeşitli hocalardan ders almasının ardından medrese eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. İlerleyen yıllarda tasavvufa girmiş ve bu yolda seyr-i sülukunu tamamlamıştır. Müellifin çalışmaları incelendiğinde tasavvuf eksenli olduğu görülmektedir. Bunlar arasında konumuzla ilgili olanı *Tavzîhu'l-ehâdîs* adlı çalışmasıdır. Bu eserinde vahdet-i vücûd prensibinden hareketle rivayetleri açıklamıştır. Literatürde Visâlî'nin hadis şerh yöntemi üzerine müstakil ve sistematik bir analiz bulunmamaktadır. Hakkında yapılan çalışmalar tasavvuf-edebiyat alanıyla yakından ilgilidir. Bizim bu çalışmamızdaki amacımız ise onun hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra şerhteki hata ve noksanlıklarını belirlemek, rivayetlerin sıhhat durumlarını tespit etmek ile onun şerh metodunu anlatmaktır. Genel olarak mutasavvıf kimliği ağır basan kişiler kaynağı belli olmayan ve mevzû rivayetlere eserlerinde yer vermektedirler. Şârihte de durum pek farklı değildir. Şerh ettiği rivayetlerin %53'ü zayıf, mevzû ve kaynağı olmayanlardan müteşekkildir. Geri kalan %47 ise sahih veya hasen hadislerden teşekkül etmektedir. Rivayetleri açıklarken Bâyezid-i Bistâmî (ö. 234/848?), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) ve Şeyh Şiblî (ö. 334/946), Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1166) ve İbn Arabî (ö. 638/1240) gibi önemli sûfilere atıfta bulunmaktadır. Şerhin dikkat çekici bir tarafı ise fikhî izahların oldukça güzel ifade edilmesidir. Bu verdiği bilgiler onun fıkıh ilmindeki yerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. O rivayetleri izah babında âyet, hadis ve sahâbî kavillerine başvurmuş, yeri geldiğinde rivayetin vürûd sebebine temas etmiştir. Bazen bahis mevzu olan konunun anlaşılması için kıraat farklılıklarından bahsetmiştir. Gramerle ilgili konulara ise girmemiştir. Şerhte dikkatimizi çeken bir diğer yön ise Ebû Hanîfe'yi savunduğu satırlardır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şerh, Bekir Sıdkı Visali, tasavvuf, vahdet-i vücûd.

Abstract

Bekir Sıdkı Visâlî (Halıcıoğlu), who was raised in Kula, Manisa, is one of the prominent scholars and mystics of the late period. Witnessing the collapse of the Ottoman Empire and the establishment and progress of the Republic of Turkey, Visâlî spent most of his life during these challenging times. After studying under his father and various teachers, he completed his madrasa education in Istanbul. Later, he entered the path of Sufism and completed his spiritual journey (seyr-i sülûk). As far as can be seen, the author mostly engaged in works centered on Sufism. Among them, the one most related to our subject is his work *Tavzîhu'l-ehâdîs*. In this work, he explains the hadiths based on the principle of Wahdat al-Wujood (the unity of being). In this paper, after providing brief information about Visâlî, we will try to explain the errors and omissions in his commentary, the authenticity of the hadiths, and his commentary methodology. According to the investigation, some factual errors have been found in the information he provided about the sources of the hadiths. These mistakes may have originated from the author, or from the person who prepared the work for publication, or from the publishing house, and this should be considered. Generally, individuals with a dominant mystic identity tend to include unreliable and fabricated hadiths in their works. In Visâlî's case, this trend does not change much. It is found that 53% of the hadiths he commented on are weak, fabricated, or have uncertain sources, while the remaining 47% consist of authentic or good hadiths. When explaining the hadiths, he refers to prominent Sufi figures such as Bâyezid al-Bistâmî (d. 234/848?), Junayd al-Baghdâdî (d. 297/909), Abd al-Qâdir al-Jîlânî (d. 561/1166), Ibn Arabî, and Shaykh Shiblî. One of the notable aspects of his commentary is the very well-expressed explanations of fiqh (Islamic jurisprudence). The information he provides is important in showing his position in the science of fiqh. In explaining the hadiths, he frequently references Quranic verses, hadiths, and sayings of the companions of the Prophet (sahabah), and at times addresses the reasons behind the transmission of certain hadiths. He occasionally discusses different readings (qira'at) to clarify the topic being discussed. However, he does not delve into grammar-related issues. Another interesting aspect of his commentary is the sections where he defends Abu Hanifah.

Keywords: Hadith, Bekir Sıdkı Visâlî, Commentary, mysticism, unity of existence.

Giriş

Şerh, sözlükte “eti kesmek, parçalara ayırmak ve sözün kapalı kısımlarını açıklamak” manalarına gelmektedir. İstilah olarak ise “bir hadisin veya bir hadis kitabında yer alan rivâyetlerin kelime ve kavramlarını açıklamak, anlaşılması zor yerlerini izah etmek, i’rabını yapmak, hadisten çıkan hükümlere yer vermek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹ Hadislerin şerhedilmesi konusunu Hz. Peygamber zamanına kadar götürmek mümkündür. Onun kullandığı bazı kelimeleri ve cümleleri muhatabı olan sahâbiler tarafından anlaşılması üzerine sözlerini açıklamıştır. Bir eseri başından sonuna kadar şerh etme çalışmaları başlamadan önce daha dar kapsamlı olan ve bir nevi şerh faaliyeti olarak görülen Garîbu’l-hadis eserleri yazılmıştır. İlerleyen yıllarda hadisleri anlamak maksadıyla ulema daha kapsamlı olan *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc, Fethu’l-bârî bi-şerhi Şahîhi’l-Buhârî, Umdetü’l-kârî fî şerhi Şahîhi’l-Buhârî* gibi eserler yazmışlardır. Sonraki zamanlarda bu faaliyet Anadolu’ya gelmiş ve Osmanlı âlimleri tarafından pek çok esere ta’lik, hâşiyeye ve şerh çalışmaları yapılmıştır.²

Kırk hadis geleneği Hz. Peygamber’den nakledilen “Ümmetimden dinî işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi Allah Teâlâ fakihler ve âlimler topluluğu arasında diriltir.” anlamındaki zayıf hadise dayanmaktadır.³ Bu çalışmalarda tercih edilen hadisler, yazarın telif amacına göre değişmektedir.⁴ Her ne kadar kırk hadis geleneği asıl olmakla birlikte, âlimler 50, 80, 100 ve 250 gibi rivayeti bir araya getirmişler, bazıları ise bunları şerhetmişlerdir.⁵ Âlimler’in bu çalışmaları yapmalarının Hz. Peygamber’in şefaatine nail olma, âlim olup şehitler zümresinde haşredilme, kıyamet gününde fakih ve âlim olarak haşredilme gibi birbirinden farklı sebepleri bulunmaktadır.⁶ Bekir Sıdkı Visâlî ise yaptığı çalışmada seksen üç hadisi seçip şerh etmiştir.

Böyle bir çalışmayı yapmamızın sebebine gelince, Bekir Sıdkı Visâlî’nin ayırıcı vasıflarından birisi Osmanlı son döneminde yetişmesi ve Cumhuriyet dönemini görüp uzun süre bu zaman zarfında yaşamasıdır. Onun yaşadığı zaman diliminde, Osmanlı Devleti ömrünün son demlerini yaşamış, toprakları diğer devletler tarafından gizli anlaşmalarla paylaşılmış ve

¹ Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-Arab*, (Beyrut: Daru’l-Meârif, ts.), 4/2228; Ebû’l-Feyz Muhammed Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-’arûs min cevâhiri’l-Kâmûs* thk. Hüseyin Kassâr (Küveyt: et-Türâsü’l-Arabî, 1969/1369), 6/502-6; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 181-2; Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 293.

² Zişan Türcan, *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 6-59; Salih Karacabey, *Hattâbî’nin Hadis İlmindeki Yeri*, İstanbul: Sır Yayıncılık, 2002, 18-180; Suat Koca, “İbn Melek’in Mebâriku’l-Ezhâr Şerhu Meşâriki’l-Envâr’ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Şerh Literatüründeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/1 (Ankara 2012), 2; Zişan Türcan, “Anadolu’da Hadis Şerhçiliği”, *Anadolu’da Hadis Geleneği ve Darul’l-Hadisler Sempozyumu Bildirileri*, ed. Muhittin Düzenli (Samsun 2011), 341-50; Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/555; Mehmet Efendioğlu, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/559.

³ Ebû Muhammed Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl beyne’r-râvî ve’l-vâ’î*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1404), 172-173; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdullah b. Abdülber en-Nemerî, *Câmi’u beyânî’l-ilm ve fadlihî ve mâ yenbağî fî rivâyetihî ve hamlih*, thk. Ebû’l-Eşbel ez-Züheyrî (Suudi Arabistan: Dâru İbnü’l-Cevzî, 1994), 1:197.

⁴ Abdülkadir Karahan, *İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 24-39; Mehmet Yaşar Kandemir, “Kırk Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/467.

⁵ Mustafa Yüceer, “Son Dönem Nakşî-Hâlidî Şeyhi Kaşıkçı Ali Rıza Konevî’nin Kırk Hadisi”, *Sufiyye* 13 (2022), 150.

⁶ Abdülkadir Karahan, *İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), 1991, 12-8; Ali Rıza Kencik, *Cemâleddîn Aksarâyî ve Ona Nispet Edilen Erba’üne Hadîsen Adlı Eserin Tahkiki* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009, 3-6; Kandemir, “Kırk Hadis”, 25/467.

dünyada bir sömürge yarışı alabildiğince hız kazanmıştı. Bu zamanda Osmanlı coğrafyasında pek çok kişinin öldüğü çok sayıda savaş yaşanmıştır. Bu savaşlar ve ardından imzalanan anlaşmalar neticesinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Hem Osmanlı hem de cumhuriyet zamanında çok kısa sürede çok hızlı ve insanların yaşamını kökünden etkileyen pek çok olay olmuştur. Visâlî, ömrünün yarısını Osmanlı Devleti zamanında, geri kalan yarısını ise Türkiye Cumhuriyeti'nde geçirmiştir. Tüm bu süreçler bir insan için oldukça yıpratıcı ve yorucu olmakla birlikte oldukça eğitici ve öğreticidir. Görülebildiği kadarıyla kaynaklar dört eserden bahsetmektedir. Bunlardan birisi *Tavzîhü'l-ehâdis* adındaki seksen üç rivayeti şerh ettiği kitabıdır. Böyle büyük olaylara şahit olan birisinin, hadisleri nasıl şerh ettiği merak saikidir.

Yapılan alan taramasında Bekir Sıdkı Visâlî ile ilgili olarak Hamide Ulupınar ve Raşit Çavuşoğlu'nun yaptıkları "*Halvetî-Uşşâkî Yolunda Âlim bir Sûfî Bekir Sıdkı Visâlî'nin Sohbetleri*" isimli bir kitap⁷, Raşit Çavuşoğlu'nun yazdığı "*Halvetî-Uşşâkî Yolunda Âlim Bir Şâir: Bekir Sıdkı Visâlî*" başlıklı bir tebliğ⁸, Tubanur Kaya'nın sunduğu "*İzmir'deki Son Dönem Mutasavvıflardan Bekir Sıdkı Visâlî'nin Şiirlerinde Dini-Tasavvufî Muhteva*" başlıklı bir tebliğ⁹ ve Muhammed Cahid Yılmaz'ın kaleme aldığı "*Şeyh Bekir Sıdkı Visâlî Tarafından Besletenmiş Mûsikî Eserleri*" adında yazdığı bir makale¹⁰ tespit edilmiştir. Bu çalışmalara bakıldığında bunların tasavvuf, edebiyat ve musiki ile alakalı olduğu görülecektir. Makale çerçevesinde konunun anlaşılmasına katkı sunması amacıyla Bekir Sıdkı Visâlî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri hakkında öz denilebilecek bilgiler verilecek, daha sonra ise yazdığı şerhteki hata ve noksanlıklardan, rivayetlerin sıhhat durumundan ve eserin eserdeki şerh metodundan bahsedilecektir. Böylelikle Osmanlı son dönemini ve Cumhuriyet Dönemini yaşayan bir âlimin hadisleri nasıl anlayıp şerh ettiği ortaya konulacaktır.

1. Bekir Sıdkı Visâlî'nin Hayatı, Ailesi ve Şahsiyeti

Bekir Sıdkı Visâlî'nin (Bekir Sıdkı Halıcıoğlu) hayatı ve eserleri hakkında yaptığımız araştırmamızda kaynaklarda yeterli bilgiler bulamadık. Bu sebeple ulaştığımız bilgiler oldukça kısıtlıdır. Bekir Sıdkı Visâlî, Manisa'nın Kula İlçesi'nde 1298/1881 yılında doğmuştur. Babası Molla Efendizâde Hacı Mehmed Emin Efendi'dir. (ö. ?)¹¹ İlk eğitimini Boşnak Hoca'dan (ö. ?) aldıktan sonra tasavvufi terbiyesini babasının da intisabı bulunduğu Muhyiddîn-i Sâni'den (ö. ?) telakki etmiştir. Daha sonra İstanbul'a giderek yüksek eğitimini Fatih Medresesi'nde ikmal etmiştir. Tasavvufî kimliğiyle öne çıkan Ahmed Ziyaüddîn Gümüşhânevî'nin (ö. 1311/1894) halifesi Hacı Hâfız Ahmed Efendi'den (ö. ?) hadis tedrisatında bulunmuş ve icazet almıştır. Kısa bir süre kadılık görevini üstlenen Bekir Sıdkı, Kula'da halı ticareti ile iştigal etmiştir. Ticaret vesilesi ile İzmir'e gitmiş, sonraları buraya yerleşmiş ve burada Abdurrahmân Sâmi Saruhânî (ö. 1352/1934) Efendi'ye intisab etmiştir. Tasavvufi meşreb olarak İbn Arabî'nin Vahdet-i Vücûd görüşünün takipçisidir.

⁷ Raşit Çavuşoğlu-Hamide Ulupınar, *Bekir Sıdkı Visâlî'nin Sohbetleri* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020).

⁸ Raşit Çavuşoğlu, "*Halvetî-Uşşâkî Yolunda Âlim Bir Şâir: Bekir Sıdkı Visâlî*", *Bakü'den Balkanlara Halvetîlik III Sempozyumu*, ed. Levent Bayraktar-Yeliz Yayıntaş (Ankara: Aktif Düşünce, 2019), 161-173.

⁹ Tubanur Kaya, "*İzmir'deki Son Dönem Mutasavvıflardan Bekir Sıdkı Visâlî'nin Şiirlerinde Dini-Tasavvufî Muhteva*", *Şehir Kültür Medeniyet: Çaka Bey'den Günümüze İzmir*, ed. Turan Gökçe-Hüseyin Çalış (İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Yayınları, 2022).

¹⁰ Muhammed Cahid Yılmaz, "*Şeyh Bekir Sıdkı Visâlî Tarafından Besletenmiş Mûsikî Eserleri*", *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 14 (2021).

¹¹ H. Eşref Akhan, *Hacı Bekir Sıdkı Visâlî Hazretleri Hayatı ve Eserleri* (İzmir, ts.), 1.

Visâlî, Fatma hanımla evlenmiş ve bu evliliğinden üç oğlu, bir kızı dünyaya gelmiştir.¹² 16 Şa'bân 1381/22 Ocak 1962 günü İzmir'de vefat etmiş ve cenazesi İzmir Kokluca Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹³

2. Eserleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla dört eseri bulunmaktadır. İlk iki eseri basılmamıştır.¹⁴

1. *Füsûsu'l-Hikem Şerhi*

2. *Tefsir, Fâtiha, Bakara ve Al-i İmrân* surelerinin tefsiridir.

3. *Dîvân*: Müellifin *Dîvân* adlı eseri H. Eşref Akhan tarafından Türkçe'ye aktarılmıştır. Ancak bu tercümenin içerisinde sadece Visâlî'nin değil Hacı Mehmet Rûhi Akhan'ın da manzumeleri bulunmaktadır. Bu eser, *Hakikat ve Ma'rifet Sırları* adıyla yayımlanmıştır. İçerisinde doksan sekiz manzume yer almaktadır.¹⁵

4. *Tavzihü'l-ehâdis*: Bekir Sıdkı Visâlî'nin seçtiği seksen üç rivayeti vahdet-i vücûd görüşüne göre yaptığı hadis şerhidir. H. Eşref Akhan tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Eser 361 sayfayı muhtevi olup bir önsözle başlamaktadır. Şârih, şerh edeceği rivayetin Arapça aslını verdikten sonra Latin harfleriyle okunuşunu ve Türkçe tercümesini yapmıştır. Rivayeti şerhe "Bu hadis-i şerifin ledünnisi" ifadesiyle başlamaktadır.¹⁶ Bekir Sıdkı Visâlî, hadisleri açıklarken hem zahirî hem de bâtinî bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Hadislerde geçen kavramları yalnızca aklı değil, keşfî bir perspektiften de değerlendirmekte; böylece okuyucuya daha derin bir tefekkür imkânı sunmaktadır. Bu yönüyle eser, klasik hadis şerhlerinden farklı olarak tasavvufî-manevî bir rehber niteliği de taşımaktadır.

3. Eserde Karşılaşılan Hatalar ve Noksanlıklar

Bekir Sıdkı Visâlî, şerh edeceği rivayetlerin kaynaklarını çoğunlukla¹⁷ tercümesinden sonra vermiştir. Onun zikrettiği kaynaklardaki verdiği rivayet hakkındaki cilt, sayfa ve numaraları ekseriyetle doğru olmakla birlikte bazılarında hatalar mevcuttur. Örneğin o, "Allah Teala'nın kaza ve kaderinden sonra ümmetin çoğunun ölümü göz değmesiyledir." rivayetinin *Kenzü'l-ummâl*'in 6. cildinde ve 17663 numarası ile bulunduğunu söylemektedir. İlgili esere baktığımızda hadis numarasının 17662 olduğu görülecektir.¹⁸ Yine o, "Bu ümmet kabirlerinde azapla mübtela olur." diye başlayan naklin kaynağı olarak *Kenzü'l-ummâl*'in 15. cildinin 42508 numarasını vermektedir. Kaynaktan kontrol yaptığımızda rivayet numarasının 42513 olduğu tespit edilmiştir.¹⁹

¹² Raşit Çavuşoğlu-Hamide Ulupınar, *Bekir Sıdkı Visâlî'nin Sohbetleri*, 15.

¹³ H. Eşref Akhan, *Hacı Bekir Sıdkı Visâlî Hazretleri Hayatı ve Eserleri* (İzmir, ts.); Çavuşoğlu-Ulupınar, *Bekir Sıdkı Visâlî'nin Sohbetleri*, 13-15.

¹⁴ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis (Hadis-i Şerif Açıklamaları)*, nşr. H. Eşref Akhan (İzmir, ts.), 24.

¹⁵ H. Eşref Akhan, *Hacı Bekir Sıdkı Visâlî Hazretleri Hayatı ve Eserleri*, 365-535. Eser hakkında daha fazla bilgi için bk. Raşit Çavuşoğlu-Hamide Ulupınar, *Bekir Sıdkı Visâlî'nin Sohbetleri*, 19-20.

¹⁶ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 29-32 No: 1, 88-93 No: 12.

¹⁷ Kaynak vermediği rivayetler: Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 61 No: 7; 172 No:32; 176 No: 33; 201 No: 40; 214 No: 44; 275 No: 63; 214 No: 74; 349 No: 81.

¹⁸ Alî el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 6/745 No: 17662. Krş. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 158 No: 28.

¹⁹ Alî el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 15/638 No: 42513. Krş. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 198 No: 39. Diğer örnekler için bk. 43. rivayet Alî el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 11/415 No: 31950. krş. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 210 No: 43. Visâlî, hadis numarası olarak 31867'yi verirken aynı rivayeti Alî el-Müttakî 31950 olarak vermektedir.; 49. rivayet, Alî el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 1/414 No: 1750. Buradaki hata maddi bir hata olup baskıdan kaynaklanmaktadır. Visâlî

Görülebildiği kadarıyla bu hatalar sadece referans numaralarından kaynaklanmamaktadır. Onun verdiği rivayetin metni ile zikrettiği kaynaktaki metinler birbirinden farklılık arz etmektedir. Örneğin eserinde o, Süyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'inden zikrettiği 29. rivayeti “وَجَلَّ إِذَا غَضِبَ عَلَى أُمَّةٍ لَمْ يُنْزَلْ بِهَا الْعَذَابُ غَلَّتْ أَسْعَارُهَا وَقَصُرَتْ أَعْمَارُهَا وَلَمْ تَرْجَحْجَرْهَا” şeklinde verirken, bahsi geçen eserde ise şu şekilde yer almaktadır: “وَجَلَّ إِذَا غَضِبَ عَلَى أُمَّةٍ لَمْ يُنْزَلْ بِهَا عَذَابٌ خَسَفَ لَا مَسْخَ غَلَّتْ أَسْعَارُهَا وَيُخْبَسُ عَنْهَا أَمْطَارُهَا وَيَلِي عَلَيْهَا أَشْرَارُهَا”²⁰ Yine o, 49. rivayeti, “الذِّكْرُ الَّذِي لَا تَسْمَعُهُ الْحَفْظَةُ يَزِيدُ عَلَى الذِّكْرِ الَّذِي يَسْمَعُهُ الْحَفْظَةُ سَبْعِينَ ضِعْفًا” şeklinde vermiştir.²¹ Kaynak olarak verdiği *Kenzü'l-ummâl*'le karşılaştırdığımızda metnin “الذِّكْرُ الَّذِي لَا يَسْمَعُهُ” şeklinde olduğu, yani yesma'uhu değil, tesma'uhu şeklinde olduğu görülmüştür. Eserin başka yerlerinde de bu veya bunlara benzer hatalar yer almaktadır.²²

Şârih Visâlî, bazen hadisin metninde olmayan harfleri eklemiştir. O, verdiği 54. rivayetin metnini “القلوب أربعة فقلب أجرد” olarak vermektedir. Onun kaynak olarak verdiği *Kenzü'l-ummâl*'de ise “القلوب أربعة قلب أجرد” şeklindedir. Görüleceği üzere o, kalpten önceki “fe” yi ilave etmiştir.²³ Bu hatalar eserin müellifi Visâlî'den kaynaklanabileceği gibi eseri basan matbaadan da meydana gelebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

4. Hadislerin Sıhhat Durumu

Eserin hadis şerh metodundan bahsetmeden önce Bekir Sıdkı Visâlî merhumun eserinde yer verdiği hadislerin kaynak değerinin verilmesi önem arz etmektedir. Aslında her bir rivayetin detaylı olarak tenkit edilmesi gerekse de, makale sınırlarını aşmamak adına bu yöntem tercih edilmemiştir. Aşağıdaki tabloda verilen değerlendirmeler yapılırken şu esaslar dikkate alınmıştır. Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri, *Kütüb-i erbaa*, *Müsned* ve *Musannef* ve diğer hadis eserlerinde yer alan rivayetler hakkında varsa eserin musannifinin ve bu eserler üzerinde çalışma yapan cem, zevâid ve vb. eserlerin müelliflerinin değerlendirmeleri ile bu eserleri yayına hazırlayan muhakkiklerin tenkitleri ve rivayetin sıhhati hakkında görüş beyan edenlerin açıklamaları göz önünde bulundurularak sıhhat derecesi tespit edilmiştir. Mevzu rivayetlerle ilgili olarak ise bu alanda yazılan eserler ile halk arasında yayılan hadisleri bir araya getirilen eserlerdeki âlimlerin değerlendirmelerine başvurulmuştur. Yapılan tahriç çalışmasının neticesinde rivayetlerin sıhhat durumuyla ilgili şöyle bir tablo oluşmuştur:

Tablo 1: Rivayetlerin Sıhhat Durumu

Hadis No	Sıhhat Durumu	Hadis No	Sıhhat Durumu	Hadis No	Sıhhat Durumu	Hadis No	Sıhhat Durumu
1	Mevzu	22.	Mevzu	43.	Zayıf	64.	Mevzu
2.	Sahih	23.	Zayıf	44.	Zayıf	65.	Mevzu

kaynak olarak 1/175 olarak vermektedir. Doğrusu 1750 olacak. krş. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 231 No: 49.

²⁰ Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 105 No: 1679.

²¹ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 231 No: 49. (Alî el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 1/414 No: 1705.)

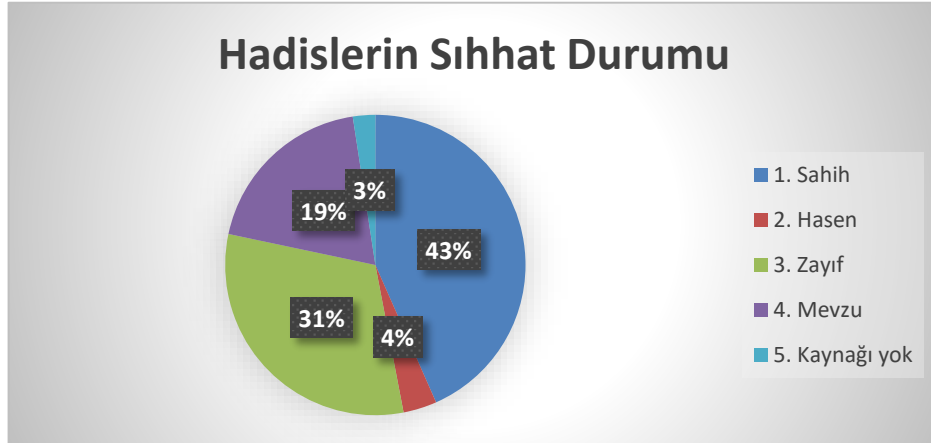
²² Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, No: 54; krş. Alî el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 1/244 No: 1226;

²³ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 245 No: 54; krş. Alî el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 1/241 No: 1206. Hata yapmasının yanında kendisinden önceki müelliflerin hatasını da düzeltmiştir. Mesela “يَكْرُوا بِالصَّلَاةِ فِي يَوْمِ الْغَيْمِ فَإِنَّهُ مَنْ تَرَكَ صَلَاةَ الْعَصْرِ حَبِطَ” rivayetini Alî el-Müttakî “يَكْرُوا بِالصَّلَاةِ فِي يَوْمِ النِّعَمِ فَإِنَّهُ مَنْ تَرَكَ صَلَاةَ الْعَصْرِ حَبِطَ” şeklinde vermiştir. Yani Gayyim kelimesi yerine *Kenzü'l-ummâl*'de naîm kelimesi kullanılmıştır. Diğer kaynaklara baktığımızda da Visâlî'nin verdiği lafzın doğru olduğu tespit edilmiştir. Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 379 No: 6093; krş. Alî el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 8/44 No: 21785.

3.	Sahih	24.	Sahih	45.	Zayıf	66.	Zayıf
4.	Sahih	25.	Sahih	46.	Sahih	67.	Hasen
5.	Sahih	26.	Sahih	47.	Zayıf	68.	Mevzu
6.	Mevzu	27.	Zayıf	48.	Sahih	69.	Mevzu
7.	Mevzu	28.	Hasen	49.	Zayıf	70.	Sahih
8.	Mevzu	29.	Zayıf	50.	Sahih	71.	Sahih
9.	Sahih	30.	Mevzu	51.	Zayıf	72.	Mevzu
10.	Sahih	31.	Mevzu	52.	Zayıf	73.	Zayıf
11.	Sahih	32.	Sahih	53.	Zayıf	74.	Kaynak yok
12.	Sahih	33.	Zayıf	54.	Zayıf	75.	Mevzu
13.	Sahih	34.	Sahih	55.	Sahih	76.	Sahih
14.	Sahih	35.	Sahih	56.	Zayıf	77.	Sahih
15.	Zayıf	36.	Zayıf	57.	Zayıf	78.	Sahih
16.	Sahih	37.	Zayıf	58.	Mevzu	79.	Sahih
17.	Mevzu	38.	Zayıf	59.	Sahih	80.	Zayıf
18.	Sahih	39.	Sahih	60.	Sahih	81.	Kaynak yok
19.	Sahih	40.	Sahih	61.	Zayıf	82.	Sahih
20.	Sahih	41.	Sahih	62.	Hasen	83.	Mevzu
21.	Zayıf	42.	Zayıf	63.	Zayıf		

Eserdeki rivayetlerin durumunu tablo halinde verecek olursak şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 2: Rivayetlerin Sıhhat Oranı

Bu tabloya baktığımızda rivayetlerin %47'sinin sahih-hasen olduğu, geri kalan %53'ünün zayıf, mevzu ve kaynağı olmayanlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Özellikle %22'si, mevzu ve kaynağı olmayan rivayetlerdir. Yani bu rakamlar bize rivayetlerin yaklaşık beşte birinin merdud yani onlarla amel edilemeyecek rivayetler olduğunu göstermektedir. Mutasavvıflar ise yaptıkları çalışmalarda rivayetin sahih mi sakim mi ayırımına çok gitmemişlerdir. Kendi metodları ve eser dizaynlarındaki farklı yöntemleri sebebiyle onlar eserlerinde, sahih-hasen-zayıf hadisin yanı sıra mevzu hatta kaynağı belli olmayan rivayetleri kullanmaktan sarfı nazar etmemişlerdir. Mutasavvıf müellifler, rivayetlerin sıhhatini genellikle klasik hadis kriterlerine göre değil,

manevî tecrübe ve keşf yoluyla değerlendirmişler. Bu anlayış, şerh ve irşad amacı güden eserlerde, rivayetin isnadı kadar verdiği mâna ve ruhî etkiyi ön plana çıkarma eğilimindedir.

5. Visâlî'nin Eserinin Muhtevası ve Hadis Şerh Metodu

Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis* adlı çalışmasında toplam seksen üç rivayeti tasavvufi bakış açısıyla, daha açık ifade etmek gerekirse vahdet-i vücûd ilkesinden hareketle yorumlayıp izah etmiştir. Örneğin ““Ey ümmet-ü ashabım size dört şeyi emir ve dört şeyden men ediyorum. Bir olan Allah'a iman ile emrediyorum. Allah'a iman nedir bilir misiniz? La ilahe illallah Muhammedün Rasûlullah, cümlesini lisanen şehadet etmenizdir. Namaz kılmak, zekat vermek, Ramazan ayında oruç tutmak ve ganimet malının beşte birini Allah'a ödemektir.”²⁴ hadisinin şerhinde tevhidi “Bütün mevcudatı Hakkın aynı görüp, her ne kadar mümkinat vücutla muttasıf görünürse de Hakkın aynasıdır. Görünen vücut Haktır. Cem makamıdır. Mevcûdât Hakkın gölgesidir, diyerek cem makamında la mevcûde illallah der.²⁵ Rabbın sıfatıyla tevhiddir. Hazret-i cemdir. Kesrette ehadiyyet zuhur etmeyip, ilminde sabit olan mevcûdât zuhur etmesiyle rubûbiyet merbûbiyet, ilim mâlûm, rezzâk merzûk, hâlık mahlûk istemesiyle halk zahir oldu. Bu makamda “la mevsûfe illellah” tevhididir. Şeriat makamı burasıdır. Tevhid-i ahkamdır.” şeklinde açıklaması vahdet-i vücûd eksensidir.²⁶ Özellikle hadisin şerhinde “**la mevcûde illallah**” ve “**la mevsûfe illellah**” gibi ifadeler kullanması, **vahdet-i vücûd** anlayışı çerçevesinde değerlendirilebilir. Yine “Kişi kabre konulduğunda hemen iki melek gelip biz seni döveceğiz diyerek hemen o kişiye bir darbe vururlar. Kabri ateşle dolar, ölü ifakat buluncaya kadar beklerler. Dövülen kişiden korku gidince meleklere beni niçin dövdünüz, dediğinde, sen namazı taharetsiz kılardın, bir mazluma uğradığında ona yardım etmezdin.”²⁷ rivayetini şerh ederken abdest almayı şöyle açıklamaktadır. Abdest demek, sağ eliyle kerem, cömertlik, seha suyuyla, sol elindeki cimrilik, hırs ve tamahı yıkamak olarak açıklamaktadır. Sağ elin, kerem ve cömertliği simgelemesi, insanın içindeki iyiliği dışa yansıtmayı gerektğini ifade etmektedir. Vahdet-i vücûd öğretisinde, her şeyin özde bir olduğuna inanıldığı için, bir kişinin içindeki sevgi, iyilik ve merhametin, tüm evrene yansıyan bir tecellisi olarak görülmektedir. Abdest alırken sağ elin cömertliği simgelemesi, insanın içindeki yüce değerlerin evrende her şeyle birliğini işaret etmektedir. Onun sol eli cimrilik, hırs ve tamah olarak açıklanması, bu elin bedensel temizlikte kullanılmasına rağmen burada olumsuz bir şekilde tanımlanmıştır. Bu, içsel kötü arzular, hırs ve çıkarıcılık gibi duyguların yıkılması gerektiği anlamına gelmektedir. Vahdet-i vücûd öğretisinde, insanın içindeki nefsanî arzular ve ego, evrende her şeyin birliğiyle çalışmaktadır. Sol elin bu olumsuz özellikleri yıkaması, insanın nefsanî duygulardan arınarak özdeki birliğe ulaşması gerektiğine işaret etmiştir.²⁸

²⁴ Buhârî, “Mevâkîtü's-salât”, 3; Müslim, “İmân”, 33; Ebû Dâvud, “Eşribe”, 7.

²⁵ Visâlî'nin bu ifadesi vahdet-i vücûd düşüncesinin özünü teşkil etmektedir. Yani görünen her şeyin hakikatte Allah'ın varlığının bir tecellisi olduğu, müstakil bir varlığın olmadığı fikrini burada açıkça dile getirmiştir.

²⁶ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 41-42 No: 3.

²⁷ Tirmizî, Cenâiz, 70.

²⁸ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 108 No: 15. Diğer örnekler için bk. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 69 No: 8, 76-7 No: 9.

Şârih, rivayetleri şerh ederken Bâyezid-i Bistâmî (ö. 234/848?), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1166)²⁹, İbn Arabî³⁰ ve Şeyh Şiblî'ye³¹ atıfta bulunmuştur.³² Ayrıca İbn Arabî'nin ismini bazen Şeyh-i Ekber olarak da anmıştır.³³ Bu şerhi yaparken hadis imamlarının ve mutasavvıfların izlerini takip ettiğini belirtmiş ve ma fevkdan aldığı ilhamla tercüme ve ledünni³⁴ manalarını verdiğini ifade etmiştir.³⁵ Kısa bir mukaddime ile başlayan Visâlî, bu çalışması ile Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmayı istemiştir.³⁶ O, her bir hadisi numaralandırmış, ilk önce Arapça'sını, sonrasında Latin harfleriyle okunuşunu ve peşinen hadisin tercümesini yapmıştır.³⁷ Rivayetlerin çoğunluğu iki üç satır olmakla birlikte daha uzunlarına da rastlanmaktadır.³⁸ Eserdeki rivayetlere bakıldığında bir konu bütünlüğü görülmemekle birlikte Türkçe ve Arapça'da yetkin olduğu tercüme ve ifadelerinden anlaşılmaktadır. Hadislerin sıhhati hakkında ise kendisi tarafından değerlendirilen bir rivayet bulunmamaktadır. Sadece ilk rivayetin şerhinde İbnü'l-Cevzî'nin mevzu değerlendirmesini nakletmektedir.³⁹ Eser hakkındaki bu kısa giriş ifadelerinden sonra eserde yapılan şerh metodundan bahsedilecektir.

Yazar, bazı rivayetleri açıklarken soru cevap yöntemini (diyalektik) usul olarak belirlemiştir. Böylelikle anlatmak istediği daha kolay ifade edeceğini düşünmüş olmalıdır.⁴⁰ Örneğin *"Hayvanların hepsinin ecelleri, bit, sinek, çekirge, katır, at, sığır ve bütün haşereler bunların ecelleri Rablarına tesbihdedir. Her birine Allah tarafından verilen tesbihin adedi tamam olunca ruhlarını bizzat Cenab-ı Allah alır. Bunların ruhlarını almakta melekü'l-mevte emir yoktur."* rivayetini izah ederken *"Bütün hayvanların ruhlarını bizzat Cenâb-ı Allah alır. İnsanların ruhunu ölüm meleşine emirdeki hikmet nedir?"*, *"Sübbûh ile kudûs zat- ehadiyyetini tenzih eder. Aralarındaki fark nedir?"* ve *"Meşîyyet ile iradenin farkı nedir?"* sorularını cevaplamıştır.⁴¹ Bir diğer örnek ise *"Kişinin imanını ziyade efdal, kişi nerede ise ilahi beraberliğin kendisiyle olduğun bilmektir."* rivayetini açıklarken *"Bu ayet-i celileye nispeten şer'i teklif kulda ne surette tebeyyün ediyor?"* ve *"Zıtlar bir araya gelmez kaidesi üzere hem Allah hem kul atmış oluyor?"* sorularını cevaplamıştır.⁴²

Rivayetler yaklaşık 5/11. asra kadar isnadlı olarak nakledilmiş, Ferrâ el-Beğavî (ö. 516/1122) *Mesâbihü's-sünne* isimli eserinde isnadları terkederek eser yazma geleneğini başlatmıştır. Kendisinden sonra bu metot yayılarak sonraki müellifler tarafından devam ettirilmiştir. Şârih Visâlî de şerhettiği hiçbir hadisin sahâbe râvîsi dâhil isnâdını zikretmemiş,

²⁹ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 80-1 No: 10.

³⁰ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 90 No: 12.

³¹ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 229 No: 48.

³² Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 65 No: 7.

³³ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 170 No: 31.

³⁴ "Gizli hakikatleri konu alan ve bu yolla insanı mânevî kurtuluşa ulaştırdığına inanılan ilim" şeklinde tanımlanmıştır. Süleyman Uludağ, *"Bâtın İlmi"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/188-189.

³⁵ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 27.

³⁶ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 28.

³⁷ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 29 No: 1. Diğer rivayetlerde de aynı metot takip edilmiştir.

³⁸ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 40 No: 3, 106 No: 15, 114 No: 16, 164 No:30, 179 No: 34, 224 No: 47, 245 No: 54,264 No: 60, 268 No: 61272 No: 62, 275 No: 63, 304 No: 71, 358 No: 83

³⁹ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 29 No: 1.

⁴⁰ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 29-32 No: , 90-93 No:12, 195-197 No: 38,

⁴¹ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 29-32 No: 1.

⁴² Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 172 No: 38.

sadece onların metnini vermekle yetinmiştir. Onun eserinde yer verdiği rivayetlerin tamamı merfu olmakla birlikte o, rivâyetin Rasûlullâh’a aidiyeti gösteren “Kâle rasûlullâh veya kâle aleyi’s-selâm” ifadesini dört rivayet⁴³ haricinde kullanmamıştır.⁴⁴ Eserde yer alan seksen üç rivayetin ikisi ise kutsî hadistir. Bunlara işaret sadedinde “kâle Allâhu teâla” lafzını kullanmıştır.⁴⁵

Visâlî, şerh ettiği seksen üç rivayetin elli dördünün kaynağı Alî el-Müttakî’nin *Kenzü’l-ummâl* adlı eseridir.⁴⁶ Yani ekseriyetle ondan istifade ettiği söylenebilir. Bazen de *Kenzü’l-ummâl*’le birlikte Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî’nin *Râmûzü’l-ehâdis* isimli eserini zikretmiştir.⁴⁷ Bu iki esere ilaveten Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*⁴⁸, İbn Mâce’nin *Sünen*⁴⁹, Hâkim en-Neysâbü’rî’nin *Müstedrek*⁵⁰ ve Süyûtî’nin *el-Câmiü’s-sağîr*⁵¹ isimli eserlerini anmıştır. Kimi yerlerde Süyûtî’nin *el-Câmiü’s-sağîr*’ini kaynak gösterdikten sonra Buhârî’nin *el-Câmiü’s-sahîh*’ini de zikretmiştir.⁵² Kimi zamanda *Kenzü’l-ummâl*’i verdikten sonra Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud’u kaynak göstermiştir.⁵³ Kaynak vermeden zikrettiği rivayetler de bulunmaktadır.⁵⁴ Ara sıra da olsa *el-Câmiü’s-sağîr*, *Kenzü’l-ummâl* ve *Râmûzü’l-ehâdis* gibi ikincil kaynakları zikretmeden direkt olarak klasik kaynaklara atıfta bulunmuştur. Mesela “Münafıkın alemeti” ile ilgili hadisin Buhârî ve Müslim’de olduğunu söylemiştir.⁵⁵ Şârih, bazı yerlerde *Kenzü’l-ummâl*’den kaynak verip devamında Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvud’la birlikte *Kenzü’l-ummâl*’i de anmıştır. O, burada Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvud’da hadisin geçtiği yerin bâbını ve numarasını zikretmiştir. *Kenzü’l-ummâl*’e baktığımızda bu bab ve numaraları eserde bulunmamaktadır.⁵⁶ Kısaca durumu özetleyecek olursak tüm rivayetlerin tahricinde takip ettiği ortak bir metodu bulunmadığı anlaşılmaktadır.

O, bazı hadislerin tercümesini yapmasının ardından rivayeti aldığı kaynağı belirtip ardından sıhhati hakkında açıklama yapmıştır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bu bilgiler ona ait olmayıp diğer âlimlerden nakilleridir. Örneğin ilk hadisin Türkçe çevirisini takiben onu *Kenzü’l-ummâl*’den aldığını ve İbnü’Cevzî’nin mevzu kabul ettiğini zikretmiştir. Araştırma neticesinden onun, bu bilgiyi yani rivayetin mevzu olduğunu bilgisini Alî el-Müttakî’nin *Kenzü’l-*

⁴³ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 314 No: 74345 No: 80, 352 No: 82, 358 No: 83.

⁴⁴ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis* (Hadis-i Şerif Açıklamaları), H. Eşref Akhan, İzmir, ts.

⁴⁵ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 318 No: 75, 323 No: 76.

⁴⁶ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, Hadis No: 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 13, 17, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 28, 31, 39, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80.

⁴⁷ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 71 No: 9, 248 No: 55.

⁴⁸ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 123 No: 18.

⁴⁹ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 126 No: 19. İbn Mâce, “Zühhd”, 32.

⁵⁰ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 328 No: 77, 352 No: 82, 358 No: 83.

⁵¹ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 33 No: 2, 55 No: 6, 88 No: 12.

⁵² Bk. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 33 No: 2. Süyûtî, *el-Câmiü’s-sağîr*, 7 No: 9, Buhârî, “Salât”, 21, “Enbiyâ”, 5, “Tevhîd”, 37.

⁵³ Alî el-Müttakî, *Kenzü’l-ummâl*, 1/24 No: 7; Buhârî, “Mevâkîtü’s-salât”, 3; Müslim, “İmân”, 33; Ebû Dâvud, “Eşribe”, 7. Diğer örnek için bk. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 50 No: 5.

⁵⁴ Bk. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 61 No: 7, 314 No: 74, 349 No: 81.

⁵⁵ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 78 No: 10. Buhârî, “İmân”, 24, “Şehâdât”, 28; Müslim, “İmân”, 107. Diğer örnek, Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 83 No: 11; Buhârî, “Rikâk”, 51; Müslim, “İmân” 308; Tirmizî, “Cennet”, 17; Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 101 No: 14, Buhârî, “Leyletü’l-Kadr” 5; Müslim, “İtikâf”, 7; Ebû Dâvud, “Tatavvu’”, 18; Nesâî, “Kıyâmül’l-leyl”, 5; Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 106 No: 15; Tirmizî, “Cenâiz”, 70. Örnek için bk. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 114 No: 16, 129 No: 20.

⁵⁶ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu’l-ehâdis*, 40 No: 3.

*ummâl'*inden aldığı görülmüştür. Yani o, hadisin mevzu olduğu bilgisini İbnü'l-Cevzî'den değil *Kenzü'l-ummâl'*den vermiştir.⁵⁷

Ulema hadislerin anlaşılması amacıyla, yazdıkları şerhlerde âyet, hadis, sahâbe kavilleri, şiir, tarih, mesellerle istişhatta bulunmuşlardır. Müellif Visâlî de rivayetleri şerhi mesabesinde âyetlerden yararlanmıştır. Örneğin “*Hayvanların hepsinin ecelleri, bit, sinek, çekirge, katır, at, sığır ve bütün haşereler bunların ecelleri Rablarına tesbihdedir. Her birine Allah tarafından verilen tesbihin adedi tamam olunca ruhlarını bizzat Cenab-ı Allah alır. Bunların ruhlarını almakta melekü'l-mevte emir yoktur.*” rivayetinde geçen hayvanların tesbihleri hakkında “*وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ*”⁵⁸ “O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız.” ayeti ile delillendirmiştir.⁵⁹ Yine “Ey Âdemoğlu, senin kafi rızkın varken sen tuğyana sebep olacak fazlasını talep edersin. Ey âdemoğlu, aza kanaat etmezsin, çok ile de doymazsın. Ey Âdemoğlu, cesedin afiyette, elinde bir günlük rızkın mevcut, emin olarak sabahladın, dünya malına hırsın nedir?”⁶⁰ rivayetini “Habibim, bir sınıf insanlara küfür ve tuğyanları artsın için dünya servetini verdim. Sen onların servetine göz uzatma. Rabbinin sana verdiği nimet hayırlı ve bakidir.”⁶¹ âyetiyle açıklamıştır.⁶²

Şârih, âyetlerin yanında rivâyetleri de şerhinde kullanmıştır. Örneğin “*Mü’minlerin ruhları yeşil kuşların karnına girip kıyamet gününde cesetlerine reddoluncaya kadar cennet ağaçlarının meyvelerini yerler.*” rivayetini izah sadedinde “*Âdemoğlu’nun kalpleri rahmanın iki parmağı arasındadır. Dilediği gibi tasarruf eder.*” rivayetine yer vermiştir.⁶³ Bir diğer örnek ise “*Ben Muhammed b. Abdülmuttalib’im. Allah teâla yaratıkları yarattı, beni hayırlısı kıldı. Sonra yaratıkları iki fırka yaptı. Beni hayırlı fırkadan kıldı. Sonra fırkaları kabilelere ayırdı. Beni hayırlı kabileden kıldı. O da Kureyş’tir. Sonra kabileleri hanelere taksim etti. Beni hayırlısından kıldı. O da Hâşimdir. Ben hane yönünden sizin hayırlınızım. Hem şeref yönünden eşrefinizim.*” rivayetinin şerhinde “*Vatanı sevmek imandandır.*” rivayetini kullanmıştır.⁶⁴

O, rivayetlerin anlaşılmasında âyet ve hadislere ek olarak bazen Sahâbî sözlerinden de yararlanmıştır. Örneğin “*Kur’ân-ı hâmil vefat ettiği vakit Hak teâla yere ‘Ey arz! Bu zatın etini yeme.’ diye hitap eder. Yer cevap olarak ‘Yâ Rabbi senin kelamın içinde olduğu halde ben onu etini nasıl yerim.’ der.*” rivayetinin açıklamasında Visâlî, Hz. Alî’nin “*Derdin sendendir, bilmiyorsun. Dermanın sendedir, görmüyorsun. Sen kendini küçük bir şey sanırsın, hâlbuki en büyük âlem sende gizlidir. Âlem-i ekber olan dünya sende dürülür. Sen o kitâb-ı mübinsinki harferiyle batında muzmeri ızhar edersin.*” sözünü kullanmıştır.⁶⁵

⁵⁷ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis (Hadis-i Şerif Açıklamaları)*, H. Eşref Akhan, İzmir, ts. 29. *Kenzü'l-ummâl'e* baktığımızda aynı bilgileri orada görmekteyiz.

⁵⁸ İsrâ, 17/44.

⁵⁹ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 29. Benzer örnek için bk. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 40-45 No: 3.

⁶⁰ Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 10 No: 65; Alî el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 3/389 No: 7081.

⁶¹ Tâhâ, 31.

⁶² Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 56 No: 6; Tâhâ/131. Diğer örnekler için bk. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 61-2 No:7, 66-67 No: 7, 71-72No: 9, 78 No: 10.

⁶³ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1433), 19/69 No: 150. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 146-8 No: 25. Diğer örnekler için bk. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 154-155 No: 27, 158-159 No: 28, 276-277 No: 63, 343-344 No: 79.

⁶⁴ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 210-211 No: 43.

⁶⁵ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 140 No: 23.

Hadis şerhlerinde şârihler, hadislerin vürûd sebeplerinden, hadisın isnadı ve sıhhatinden, sened veya metin problemlerinden, hadislerin teâruzundan, kelimelerin zabtından, belagat izahlarından, sarf ve nahivle ilgili açıklamalardan, fikhî ve kelâmî bilgilerden vb. konulardan bahsetmektedirler.

Visâlî merhum da yeri geldikçe fikhî bilgilerde vermektedir. O, namazın on iki şartla tamam olacağını söyleyip bunlardan ilkinin hadesten taharet olduğunu belirtmiştir. Ona göre burada ilk bilinmesi gereken konu su çeşitlerinin bilinmesidir. 1. Yağmur suyu 2. Çeşme ve kuyu suları 3. Deniz ve acı sular. Ancak o, burada zikrettiği farzları ledunnî olarak şerhetmiştir.⁶⁶ Bir diğer fikhî açıklaması yine sularla ilgilidir. Burada dört çeşit sudan bahsetmektedir. Bunlar yağmur suyu; kuyu, çeşme ve ırmak suları; deniz suyu ve maden sularıdır. O, suları mutlak ve mukayyed olarak ikiye ayırmış, mutlak suların su, çeşme ve kuyu suları olduğunu ve bunlarla temizliğin caiz olduğunu ifade ettikten sonra mukayyed suların ise gül, üzüm, kavun ve karpuz suları gibi sular olduğunu, ancak her ne kadar bu sular temizse de bunlarla abdest ve guslün caiz olmadığını belirtmiştir. Yine mutlak suya kavun karpuz gibi meyvelerin suyu karışıp tadını bozarsa bu suyla abdest ve guslün caiz olmadığına dikkat çekmiştir. Süt ve sirke gibi hem kokusunu hem de tadını hem de kokusunu bozarsa caiz olmadığını, ancak su çoğunlukta olursa caiz olduğunu zikretmiştir. Sonrasında deniz suyu hakkında malumat vererek sözlerine devam etmektedir.⁶⁷ Kaynak vermeden zikrettiği bu bilgiler Hanefî âlimlerin görüşleri ile aynı minvaldedir.⁶⁸ Ayrıca fikhî hükümlerle ilgili olarak öğle ve ikindi namazlarının vakitleri hakkında Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasân eş-Şeybânî'nin görüşlerine de yer vermiştir. İlâveten sabah namazının Şâfiî mezhebinde ne zaman kılınacağı bilgisini de sözlerine eklemiştir.⁶⁹

Fıkıh ile ilgili açıklamalarının yanında dil ile de izahatleri bulunmaktadır. Mesela o, Sofiyye/mutasavvıf mezhebine “vemsehû bi ruûsikum”⁷⁰ lafzıyla ilgili olarak buradaki “bâ”nın zaid, ancak Hanefiyye göre ilsâk için olduğunu söylemektedir.⁷¹

Şârih, hadislerin şerhinde kıraat farklılıklarına temas etmektedir. Örneğin “فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ” ayetini izah babında burada iki farklı okuyuş olduğunu, birincisinin eydiyekum’a/أَيْدِيَكُمْ atfen ercûlekum/أَرْجُلَكُمْ, diğerinin bi ruûsikumâ/بِرُؤْسِكُمْ atfen ercûlikum/أَرْجُلَكُمْ olduğunu söylemektedir. İlkine göre ayakları yıkama, ikincisine göre ise çıplak ayağı meshetme manasına geldiğini ifade etmektedir.⁷²

Elimizde var olan kaynaklar, bazı âyetlerin nüzul sebebini zikretmektedir. Visâlî, rivayeti şerh etme noktasında kullandığı ayetlerin sebebi nüzulüne işaret etmiştir ki böylelikle konunun vüzuha kavuşmasını istemiştir. Mesela “Ey âdemoğlu, senin kafi rızkın varken seni tuğyana sebep olacak fazlasını talep edersin...” rivayetinin şerhinde istifade ettiği Tâhâ suresi 131. ayetinin Hz.

⁶⁶ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 49 No:4.

⁶⁷ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 107-108 No: 15. Fıkıh ile ilgili açıklamalar için bk. Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 116-119 No:16.

⁶⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (Kahire: Şerike ve Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, 1966/1386), 1/189-200.

⁶⁹ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 256 No: 57.

⁷⁰ Mâide, 6.

⁷¹ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 110-1 No: 15

⁷² Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 111 No: 15.

Peygamber'in misafirinin gelmesi üzerine un alabilmek maksadıyla Yahudî bir kimseye kılıcını rehin olarak bırakmak istemesi üzerine nazil olduğunu söylemiştir.⁷³

Âyetlerin sebep-i nüzulü olduğu gibi hadislerin de sebep-i vürudları vardır. Bu söylenme sebepleri hadislerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. O, çok nadir de olsa rivayetin varsa sebep-i vüruduna işaret etmiştir. "Yâ Fâtıma Allah'tan kork, rabbinin farızasını eda et, ehlinin amelini işle yatağına geldiğinde 33 defa sübhanallah, 33 defa elhamdülillah ve 34 defa Allahu ekber de, bu 100 evradın senin için hizmetçiden hayırlıdır." rivayetinin vürud sebebi olarak Hz. Fâtıma'nın Hz. Peygamber'den bir hizmetçi talep etmesini zikretmiştir.⁷⁴

Genel olarak sözler karşı tarafın anlayacağı tarzda ve kelimelerle söylenir. Muhatap bahsedilen konuyu anlamazsa onu anlamak için soru sorar. Ancak aradan zamanın geçmesiyle dil de insan gibi değişir. Bazı kelimeler bilinirken bilinmez, anlaşılırken anlaşılmaz hale gelebilir. Visâlî, hadisin şerhinde geçen bazı kelimelerle ilgili bilgiler vermiştir. Örneğin "Ey Ümmet Hac ve umreye devam edin. Nasıl körük demirin pasını giderdiği gibi hac ve umrede fakirliği ve günahları giderir." rivayetini açıklama sadedinde kullandığı Al-i İmrân 96-97. âyetlerinde geçen bekke kelimesinin çok ağlamaktan kinaye olarak Mekke'ye isim olarak verildiğini söylemektedir.⁷⁵

Yaptığımız araştırmada eserinde onun İmam A'zam'ı savunduğu görülmüştür. Ona dayandırılarak verilen Hz. Peygamber'in anne ve babasının kâfir olduğu iddiasını reddetmiş, bunun Ebû Hanîfe'ye bir iftira olduğunu söyleyerek iddianın doğru olmadığını belirtmiştir. Yani o sadece hadisleri açıklamamış, yanlış olan bilgileri de kendisince tashih etmiştir.⁷⁶ Ebû Hanîfe'yi savunmasının yanında yukarıda görüleceği üzere namaz vakitleri ile ilgili olarak Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşlerine yer vermesi ve mutlak/mukayyed sular hakkında verdiği bilgiler onun Hanefî mezhebine müntesip olduğunu düşündürmektedir.

O, Bazen rivayetlerde yer alan bazı kelimeleri tarif etmiştir. Mesela vakti, "zamanda farzı mukadder" olarak tanımlamıştır.⁷⁷

Visâlî, hadisleri şerh ederken klasik hadis şârihlerinin yazdığı tarzda değildir. Yani sened ve metin tenkitlerine eserde rastlanmamaktadır. Bu onun için bir eksiklik değildir. Çünkü eserin vaaz ve irşad kaynaklı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kapsamdaki açıklamalarına seksen üç hadisin izahında rastlanılabilmektedir. Ayrıca muhaddislerin birbirine zıt görünen hadisleri açıklama babında kullandıkları, cem, telif, nesh, tercih ve tevakkuf metodlarına başvurmaması, rivayetin ravilerinin tenkidinde bulunmaması, kendisinden önce aynı hadis ile ilgili yapılan açıklamalara atıfta bulunmaması, rivayetin metnindeki anlaşılmayan kelime veya ifadeleri açıklamaması, kelimenin kökü ile ilgili bilgi zikretmemesi, dil âlimlerinin açıklamalarına yer vermemesi klasik şerh metodunu benimsemediğini göstermektedir. Konunun anlaşılması için birkaç örnek vermekte fayda bulunmaktadır. Örneğin "Mescid-i Haram'da namaz kılmak diğer mescidlerde yüz bin rekat namaza karşılıktır. Benim mescidimde namaz kılmak diğer mescidlerde bin rekat namaza karşılıktır. Kudüs'te namaz kılma diğer mescidlerde beş yüz rekat namaza karşılıktır." rivayetini

⁷³ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 56 No: 6.

⁷⁴ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 71 No: 9.

⁷⁵ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 88-9 No: 12.

⁷⁶ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 213 No: 43.

⁷⁷ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzihu'l-ehâdis*, 101 No: 14.

şerh ederken zikri geçen konularda hiçbir bilgi anmamıştır.⁷⁸ Diğer bir örnek ise “*Denizin altında ateş, ateşin altında deniz, denizin altında ateş mevcuttur.*” rivayetidir.⁷⁹ Bunun açıklamasında da klasik şerhlerde olan hiçbir izaha rastlanmamıştır. Sadece tasavvuf yani vahdet-i vücûd perspektifinden sözler sarfederek onu açıklamaktadır.

Sonuç

Bekir Sıdkı Visâlî, Manisa Kula’da doğup yetişmiştir. Babası ve diğer hocalardan İslamî eğitim aldıktan sonra İstanbul’a giderek yükseköğrenimini Fatih Medresesi’nde tamamlamıştır. İstanbul’daki eğitim aldığı süre zarfında olmalı, mutassavvıf olup hadisçi kimliğiyle de öne çıkan Ahmed Ziyaüddîn Gümüşhânevî’nin halifesi Hacı Hâfız Ahmed Efendi’den hadis tedris etmiştir. Belki de onun böyle bir eser yazmasının nedeni aldığı bu eğitimidir.

Elimizdeki eserlerine şöyle bir göz atıldığında sufi meşrep olmasının etkileri gözükmemektedir. Bu eserlerden üzerinde çalıştığımız *Tavzîhu’l-ehâdis* isimli çalışmada da bu durum görülmektedir. Nitekim Visâlî eserinde önde gelen mutasavvıflardan Bâyezid-i Bistâmî (ö. 234/848?), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1166), İbn Arabî ve Şeyh Şiblî’ye ismen atıfta bulunmuştur. Eserinin içerisindeki seksen üç rivayetin şerhi, vahdet-i vücûd düşüncesi eksensidir. Şârih, eserine kısa bir girişle başlamış, sonra rivayetlerin Arapça’sını, latin harfleriyle okunuşunu ve takiben tercümesini vermiştir. Sonrasında rivayetleri aldığı kaynakları zikretmiştir. O, rivayetlerin ilk ravisi olan sahâbîleri de anmamıştır.

Yaptığımız çalışmada neticesinde kullandığı rivayetlerin tamamı merfu olup bunların %53’ü zayıf, mevzu ve kaynağı olmayanlardan iken %47’si ise sahih veya hasendir. Bu rivayetleri izah ederken ayet, hadis ve sahâbî sözlerini kullanmıştır. Rivayetlerin doğru anlaşılması için, yeri geldiğinde sebep-i vürûddan bahsetmiştir. Eserde gramer ve dil ile ilgili olarak bir rivayet haricinde açıklamalar bulunmamaktadır. Eserde müellifin fıkıhla alakalı olarak verdiği bilgiler onun fikhî bilgisinin oldukça iyi olduğunu göstermektedir.

Eserin çeşitli yerlerinde hata ve noksanlıklar tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı müelliften olabileceği gibi eserin diğer safhalarında görev alanlardan da kaynaklanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Tavzîhu’l-Ehâdis, klasik hadis şerhi anlayışından farklı olarak, tasavvufî düşünce etrafında şekillenen ve irşad odaklı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu eser, hem dönemin ilmî ve dinî yönelimlerini anlamak hem de tasavvufî yorumun hadis literatürüne etkisini gözlemlemek açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma ile Visâlî’nin ilmî mirasına katkıda bulunmak, onun şerh anlayışını sistemli şekilde ortaya koymak ve literatürdeki boşluğu doldurmak amaçlanmıştır.

Son söz olarak çalışmanın, klasik şerh metodu yerine, anlam merkezli ve manevî yoruma dayalı bir hadis açıklama yaklaşımı geliştirdiği ve bu yaklaşımın yaşadığı dönemin tasavvufi ve ahlaki ihtiyaçlarına uygun bir söylem ürettiği söylenebilir. Yapılması gereken bir faaliyet ise bu dönemde yaşayıp mutasavvıf kimliğiyle hadis şerh eden diğer şârihlerin eserlerindeki izah

⁷⁸ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzîhu’l-ehâdis*, 236-238 No: 51.

⁷⁹ Bekir Sıdkı Visâlî, *Tavzîhu’l-ehâdis*, 257-258 No: 58.

metodlarının araştırılarak benzer ve farklı yönlerini, kimi etkileyip kimden etkilendiklerini ortaya koyan çalışmalar yapmaktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaut ve Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995/1416.
- Akhan, H. Eşref. *Hacı Bekir Sıdkı Visâlî Hazretleri Hayatı ve Eserleri*. İzmir: ts.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. 3. Baskı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. Dimaşk: Daru İbn Kesir, 2002/1423.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Çavuşoğlu, Raşit – Ulupınar, Hamide. *Bekir Sıdkı Visâlî'nin Sohbetleri*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.
- Çavuşoğlu, Raşit. "Halvetî-Uşşâkî Yolunda Âlim Bir Şâir: Bekir Sıdkı Visâlî". *Bakü'den Balkanlara Halvetîlik III Sempozyumu*. ed. Levent Bayraktar-Yeliz Yayıntaş 161-173. Ankara: Aktif Düşünce, 2019.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Muhammed Avvâme, 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998/1419.
- Efendioğlu, Mehmet. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/559-560. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Hâkim, Ebû Abdullah İbnu'l-Beyyî' Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, 5 Cilt. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdullah b. Abdülber en-Nemerî. *Câmi'u beyânî'l-ilm ve fadlihî ve mâ yenbağî fî rivâyetihî ve hamlih*. thk. Ebû'l-Eşbel ez-Züheyri. Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1994.
- İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Kahire: Şerike ve Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu, 1966/1386.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1975/1395.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l-Mearif, ts.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Kırk Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/466-469. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Karacabey, Salih. *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*. İstanbul: Sır Yayıncılık, 2002.
- Karahan, Abdülkadir. *İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Kaya, Tubanur. "İzmir'deki Son Dönem Mutasavvıflardan Bekir Sıdkı Visâlî'nin Şiirlerinde Dini-Tasavvufî Muhteva". *Şehir Kültür Medeniyet: Çaka Bey'den Günümüze İzmir*. ed. Turan Gökçe-Hüseyin Çalış 631-641. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Kencik, Ali Rıza. *Cemâleddîn Aksarâyî ve Ona Nispet Edilen Erba'üne Hadîsen Adlı Eserin Tahkiki*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Koca, Suat. "İbn Melek'in Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriki'l-Envâr'ındaki Şerh Yöntemi ve Eserin Şerh Literatüründeki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53/1 (2012), 1-34.
- Muhammed Cahid Yılmaz. "Şeyh Bekir Sıdkı Visâlî Tarafından Besletenmiş Mûsikî Eserleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (2021), 65-101.
- Müslim b. Haccâc, *Sahihu Müslim*. nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârîyâbî. Riyâd: Dâru't-Taybe, 2006/1427.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Alî b. Şuayb. *Sünen*. Riyâd: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, ts.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/555-559. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Kahire: Mustafâ el-Bâbi'l-Halebî, 1968/1388.
- Türcan, Zişan. "Anadolu'da Hadis Şerhçiliği". *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Darul'l-Hadisler Sempozyumu*. 339-351. Ed. Muhittin Düzenli, Samsun: 2011.
- Türcan, Zişan. *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. "Bâtın İlmi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/188-189. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Yüceer, Mustafa. "Son Dönem Nakşî-Hâlidî Şeyhi Kaşıkçı Ali Rıza Konevî'nin Kırk Hadisi". *Sufiyye* 13 (2022), 145-174.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Hüseyin Kassâr. Küveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1969/1369.